

ПРИКЛАДНА ЛІНГВІСТИКА НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

УДК 378.147:811.124+811.14

МЕТОДИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ КАТЕГОРІЙ МОДАЛЬНОСТІ, СПОСОБУ ТА СТАНУ У ДАВНЬОГРЕЦЬКІЙ МОВІ

Шовковий В'ячеслав Миколайович,

канд. пед. наук, доц.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Статтю присвячено методичній інтерпретації засобів вираження функціонально-семантичного поля модальності, засобів вираження категорії способу та стану у давньогрецькій мові: сфера ірреального та потенційного; референти високої, середньої, низької та іронічної ймовірності, проблематичної достовірності; форми граматичної категорії стану, яким властива міжмовна та внутрішньомовна становна асиметрія.

Ключові слова: методична інтерпретація, категорія модальності, категорія способу, категорія стану.

Функціонально-семантичне поле модальності та категорія способу. Модальність – категорія мови й мовлення, що виражає реальні/ірреальні відношення висловлення до дійсності або суб'єктивну кваліфікацію повідомлення мовцем [Селіванова 2006, 383]. У сучасні лінгвістиці виділяють різні конституенти поля модальності. Ми не будемо вдаватися до наукової дискусії з окреслення меж поля модальності, а тільки визначимо ті модальні відношення, які, на нашу думку, потребують герменевтизації. Це насамперед: оцінка мовцем змісту висловлювання з точки зору реальності/нереальності; оцінка мовцем змісту висловлювання з точки зору можливості, необхідності, бажаності, наказовості; оцінка мовцем змісту висловлювання з точки зору впевненості мовця в достовірності повідомлюваного; значення ствердження/заперечення, що відображає наявність/ відсутність об'єктивних зв'язків між предметами, ознаками, подіями, про які йде мова в реченні. Наступний матеріал буде присвячено відбору та опису референцій модальності лише як граматичної категорії.

Сфера потенційного та категорія способу в давньогрецькій мові. Реальна і потенційна модальність перебувають у відношенні контрастної дистрибуції. Сфера реального репрезентована в обох мовах формами дійсного способу й не потребує постійних тлумачень, однак сфера потенційного характеризується гетерогенністю як у формальному, так і в змістовому плані. Сфера потенційного представлена функціонально-семантичними полями оптативності, можливості та необхідності, які репрезентовані лексичними та граматичними засобами. Лексичні одиниці з окресленою семантикою, на відміну від граматичних засобів, у цілому не потребують тлумачення, оскільки вони мають еквіваленти в українській мові.

Граматичними референтами оптативності та можливості в давньогрецькій мові є форми оптатива, кон'юнктива та індикатива історичних часів із часткою *ἄν*. Зважаючи на те що залишено поза увагою лексичні засоби репрезентації полів оптативності та можливості, уважаємо за доцільне підійти до опису та відбору формальних засобів

із позицій ономасіологічного підходу й зупинитися на функціонально-семантичному діапазоні індикатива, кон'юнктива та оптатива в давньогрецькій мові.

Асиметрія способових форм в українській та давньогрецькій мовах створює значні труднощі в процесі сприйняття автентичного тексту: першою перешкодою є розбіжність самих формальних засобів вираження категорії способу – в українській мові їх три, у давньогрецькій – чотири; другою перешкодою є відмінності у відображенні логіко-поняттєвої сфери мовної картини світу в категорії способу в українській та давньогрецькій мовах, що знаходить вираження у функціонально-семантичному діапазоні форм індикатива, кон'юнктива та оптатива.

Спробу окреслити значення форм індикатива, кон'юнктива та оптатива, які потребують герменевтизації, зробимо з позицій критерію урахування рідної мови. Серед форм індикатива герменевтизації потребують ті, які репрезентують сферу можливого та бажаного – це індикативи історичних часів із часткою *ἄν* (*indicativus irrealis*, *indicativus potentialis*, *indicativus optativus*). В українській мові форми індикатива також можуть входити у сферу потенційного, однак такі значення є периферійними. Студентам же властиво переносити ядерні значення граматичних форм у рідній мові на відповідні форми в іноземній. Це правило спрацьовує й тут: студенти не бачать в означених формах потенційної семантики й перекладають їх реальною. Саме тому форми індикатива з часткою *ἄν* повинні підлягати постійній герменевтизації.

Давньогрецький оптатив взагалі не має відповідних морфологічних форм в українській мові, до того ж характеризується полісемантичністю, що є передумовою виникнення труднощів під час сприйняття його. Тому постійній герменевтизації повинні підлягати всі форми оптатива: оптатив, що означає бажання, яке відноситься до теперішнього або майбутнього й суб'єктивно вважається здійсненим, основними його маркерами є частки *εἴθε*, *εἰ γάρ*; оптатив, що означає можливість, спроможність виконання дії в теперішньому або майбутньому й вживається з часткою *ἄν*, зрідка без цієї частки (потенційний оптатив): *ὥς ὦν δῆτα ῥέοι ἄν ἀπὸ χιόνος* (Нр. 2. 22. 2). – *Як вона може витікати зі снігів*; потенційний оптатив з імперативною семантикою, який вживається у формі другої особи однини: *χωροῖς ἄν εἶσω* (Соф. Нл. 1491). – *Можеш ти геть*.

Давньогрецький кон'юнктив охоплює функціонально-семантичні поля необхідності, імперативності (*conjunctivus hortativus*, *conjunctivus prohibitivus*): *ἵμεν ходимо*; можливості, зокрема гіпотетичної можливості в питальних реченнях (*conjunctivus dubitativus*) та проспективної можливості: *ἔνθα ἄν τοῦτο ᾗ, ἔσθαι αὐτοῖς ἐνθαῦτα καὶ τέκνα καὶ γυναῖκας* (Нр. 2. 30. 4). – *Доки це буде, будуть у них і діти, і жінки*. Широкий функціонально-семантичний спектр давньогрецького кон'юнктива, а також його значні семантичні розбіжності викликають потребу в постійній його герменевтизації.

Функціонально-семантичне поле необхідності в давньогрецькій мові представлене спорадично й не має регулярних формальних засобів вираження, однак залишати категорію необхідності поза увагою не можна. Тому ми дійшли думки про необхідність опису її з позицій семасіологічного підходу – визначивши й відібравши формальні лексико-граматичні засоби вираження необхідності.

В українській та давньогрецькій мовах основними формальними засобами передавання необхідності є модальні лексеми зі значенням "повинен, слід, зобов'язаний, необхідно", у давньогрецькій мові це слова *δεῖ, χρή, ἀναγκαῖον, ἐπ'ἀναγκες* та деякі інші; а також дієслова в наказовому та дійсному способах. Усі ці засоби мають прямі відповідники в українській мові й не потребують тлумачення, окрім форм індикатива з імпліцитною необхідністю. Постійного герменевтичного аналізу повинні зазнавати ті граматичні конструкції та форми, які не мають чітких відповідників в українській мові або характеризуються полісемантичністю: *ἔχω + infinitivus (σκοπεῖν)* я зобов'язаний подивитися, *ἐμὸν ἐστὶ... μὴν ὀβ'ὲς...* моя справа..., *ἐπιτ'δεῖόν ἐστιν* необхідно; також віддієслівні прикметники, які закінчуються на *-τέος*: *οὐ προσθετέος* не слід погоджуватися; необхідність, виражена формами кон'юнктива та оптатива: *εἰ στρατεύεται ἐπὶ Πέρσας...εἴ τινα προσθέρτο* (Нр. 1. 53. 1). – Чи треба йому виступити з війною проти персів і чи треба залучити когось; наявність/відсутність негативного ставлення, яке передається дієсловами зі значенням "доведеться, не залишається нічого іншого, як": *ἔδ'ε καταπαῖσαι Δημάρητον τῆς βασιλῆϊς* (Нр. 6. 64. 1). – Демарату довелося позбутися царської влади.

До сфери потенційного відносять також функціонально-семантичне поле імперативності [Теория 1990], яке виражає адресоване слухачу волевиявлення мовця відносно виконання дії. В українській мові імперативність виражається дієсловами наказового способу, іноді інфінітивами. У давньогрецькій мові формальні засоби вираження імперативності значно різняться від українських. Вона може виражатися як формами імператива та інфінітива, так і формами кон'юнктива – *conjunctivus imperativus* (наказ до дії), *conjunctivus prohibitivus* (заборона дії), *conjunctivus hortativus* (спонукання до дії, ввічливий наказ), а також окремими формами футурума. Студенти, за результатами констатувального зрізу та спостережень за їх роботою, досить легко семантизують форми наказового способу, тому вони не потребують герменевтизації. Усі кон'юнктивні, інфінітивні та футуральні форми вираження імператива потребують постійної герменевтизації.

Функціонально-семантичне поле достовірності. Функціонально-семантичне поле достовірності складається з двох мікрополів – ймовірності та істинності. Мікрополе ймовірності включає три рівні – високу ймовірність, яка вводиться словами зі значенням "видно, очевидно, напевно"; середню "можливо, може"; невисоку "може, певно, хтозна". Ступінь достовірності в давньогрецькій мові може виражатися частками: *γε, δήτα, δήπου, ἦ, μὴν, πέρ, τοί* справді, саме, напевне, дійсно, точно; *δῆθην, ποῦ, ἤπου* можливо, очевидно (середня та низька достовірність). Окрім цих трьох рівнів, на нашу думку, слід виділити ще один – іронічну ймовірність, яка в давньогрецькій мові, як і в українській, виражається імпліцитно – частками зі стверджувальною семантикою й співвідносна з категорією емотивності. Якщо перші три рівні ймовірності мають певну семантичну близькість і надають позитивності, стверджованості висловлюванню, то іронічна виражає негативне ставлення мовця до оточуючого, заперечення й неприйняття ним почутого, що радикально впливає на розуміння змісту усього дискурсу. Тому цю ймовірність слід віднести до найскладніших явищ іншомовного тексту. Часто один і той же референт може виражати висо-

ку, середню, низьку та іронічну ймовірність, які визначаються тільки в широкому контексті. Тому ймовірність повинна підлягати постійній герменевтизації.

Мікрополе істинності виражає просту достовірність (іде дощ), категоричну достовірність, яка вводиться словами зі значенням "дійсно, справді, так" (*справа, звичайно, серйозна*); проблематичну достовірність, що передається за допомогою слів зі значенням "здається, нібито, ніби, буцімто" (*здається, це була жінка*). Проста достовірність сприймається студентами підсвідомо, для категоричної в обох мовах слугують лексичні засоби її вираження, що не створює проблем під час їх розуміння. Тому герменевтизації (до того ж постійної), на нашу думку, потребує тільки проблематична достовірність.

Категорія заперечення. Заперечення – функціонально-семантична категорія мови, що інтегрує різнорівневі мовні й мовленнєві засоби за спільним змістом заперечення. Синтаксично заперечення буває фразовим (заперечується присудок) і прислівним (заперечується не присудок). Фразове заперечення найчастіше повне, а прислівне – неповне. В. Бондаренко виділяє такі засоби вираження заперечення: афікси, частки, заперечні займенники та прислівники, сполучники, прийменники, а також внутрішньолексемні (імплицитні) заперечення [Бондаренко 1983].

Відбір заперечних сем у давньогрецькій мові має здійснюватися за критерієм урахування рідної мови. У давньогрецькій мові існує дві заперечні частки *οὐ*, *μή*, які характеризуються полісемантичністю: семантика придієслівної частки й граматичної форми дієслова часто взаємозумовлені й нерозривно пов'язані. Насамперед студенти повинні засвоїти основні значення та особливості вживання обох часток, а також семантичну взаємозумовленість значень частки й форми присудка (особливо, коли йдеться про граматичну омонімію в системі дієслова), зрозуміти внутрішню семантику кожної з часток, принципи їх вживання. Частка *οὐ* служить для об'єктивного заперечення, тому ставиться в реченнях-судженнях. Вона вживається переважно з дієсловами у формах індикатива. Частка *μή* вживається для заперечення чогось суб'єктивного, непередбачуваного, тому ставиться в реченнях волевиявлення, можливості, умови, наказу [Звонська 2007: 506–508], вживаючись при дієсловах у формах імператива, оптатива, кон'юнктива. Особливої уваги привертають копулятивні заперечення. Їх складність зумовлена подвійною семантикою: в одних випадках подвійне заперечення надає реченню стверджувальної семантики, а в іншому – обидва заперечення емпатично підсилюють заперечне значення. Стверджувальне значення, як правило, має поєднання часток *μή οὐ* після дієслів зі значенням заперечення, заборони, а також нездатності, неспроможності, недозволеності: *καὶ ἔστι τοι οὐδεμία μὴχανὴ μὴ οὐκ ἀπολωλέναι κάκιστα γυναικῶν πασέων* ('*Нр. 2. 181. 3*). – *І за це ти мусиш загинути найгіршою смертю, якою будь-коли могла загинути жінка*. Сполука *μή οὐ* в інших випадках може виражати, як і парні заперечні частки, займенники, прислівники, підсилене заперечення. Тому копулятивні заперечення є складними для розуміння, рідковживаними, вони здатні викликати міжмовну й внутрішньомовну інтерференцію і потребують постійної герменевтизації.

Перешкоди в розумінні автентичного тексту викликають пномастичні заперечення, що вживається при дієсловах зі значенням заперечувати, забороняти, сумніватися, боя-

тися *δέδοικα, φοβούμαι, φυλάττωμαι, εὐλαβοῦμαι, ὑποπτεύω, φόβος ἐστί*. Заперечний сполучник *μή* вказує на факт, не бажаний для суб'єкта стану, а сполучник *οὐ* на факт, бажаний для нього: *ἀλλὰ μᾶλλον μή οὐ δυνάμενοι...* (Нр. 4. 97. 4). – Але більше (боюся), що ми не зможемо... такі заперечення потребують постійної герменевтизації.

Категорія стану. Функціонально-семантичне поле стану в давньогрецькій та українській мовах репрезентоване категоріями активності, пасивності, рефлексивності (зворотності) та реципрокальності (взаємності). Становість є яскравим відображенням мовної картини світу. Категорія активності є найбільш простою для розуміння в давньогрецькій мові. Герменевтизації повинні підлягати тільки дієслова зі становою міжмовною асиметрією – в одній мові мають активний стан, а в іншій – тільки медіальний чи пасивний: *ἀμαρτάνω* помилятися, *βλέπω* дивитися, *γελάω* сміятися, *γινώσκω* дізнаватися, *δέιδω* боятися, *θαυμάζω* дивуватися, *θυγῆάνω* торкатися, *κάμνω* втомлюватися, *μανθάνω* вчитися, *λαγχάνω* діставатися за жеребом, *ῥιμύμι* клястися, *παίζω* гратися, *τῶθάζω* насміхатися, *περιέπω* поводитися та інші. З наведених прикладів видно, що автокаузальна, абсолютивна та реципрокальна рефлексивність є маргінальними в категорії рефлексивності й мають схильність у різних мовах належати до різних категорій – рефлексивності та активності. У процесі читання автентичних текстів студентам властиво переносити рефлексивність на активність і навпаки, тому означені дієслова повинні підлягати постійній герменевтизації, доки в студентів не виробиться навичка семантизувати конкретні дієслова й зникне вплив рідної мови на розуміння окремих слів.

Згідно з критерієм урахування рідної мови, герменевтизації повинні підлягати всі рефлексивні та реципрокальні дієслова (*deponentia media*), які в українській мові мають відповідники в активному стані: *αἰτιάομαι* звинувачувати, *βιάζομαι* змушувати, *δέχομαι* приймати, *δωρέομαι* дарувати, *ἐργάζομαι* робити, *ἰάομαι* лікувати, *κτάομαι* здобувати, *λογίζομαι* вважати, *λῶβῶμαι* ображати, *ψηφίζομαι* вирішувати та інші. Крім того, особливої уваги заслуговують форми опосередковано зворотного стану (*medium commodi*), який означає, що суб'єкт діє в своїх інтересах, оскільки він не має прямого відповідника в українській мові й перекладається описово – за допомогою дієслова та зворотного займенника "себе": *αἰτοῦμαι* *τι* просити (щось) для себе (собі). Такі слова зазнають інтерферуючого впливу: студенти за їх семантизації в процесі читання часто добирають медіальні їх відповідники в рідній мові, тому вони потребують постійної герменевтизації.

Під час читання автентичних текстів студенти до третього року навчання включно досить важко розрізняють, а відтак і семантизують та перекладають типові пасивні конструкції (*genetivus auctoris et dativus instrumenti*), але з четвертого року навчання ці проблеми зникають. Саме тому більшу увагу слід надавати герменевтизації тих пасивних конструкцій, які мають нерегулярні способи вираження суб'єкта дії (це конструкції іменників чи займенників із прийменниками *ἐκ, παρά, πρός* та форми давального відмінка для позначення суб'єкта-істоти). Постійній герменевтизації слід піддавати дієслова, які в грецькій мові вживаються тільки в пасивному стані (*deponentia passivi*), які в українській мові мають відповідники в активному стані: *ἀλάομαι* блукати, *ἀρνέομαι* заперечувати, *ἄσχομαι* сумувати, *βούλομαι* хотіти, *δέρκομαι*

дивитися, ἐνθυμέομαι обдумувати, ἐυλαβέομαι остерігатися, ἡττάομαι уступати, ἡδομαι радіти, λιázομαι віддалятися, μέφομαι сварити, οἶομαι вважати та інші.

Особливої уваги заслуговують дієслова з внутрішньомовною становою асиметрією. Це дієслова, які в презенсі мають активні форми, а в футурумі медіальні, або пасивні, або і медіальні і пасивні; дієслова, які в презенсі мають активні форми, в аористі – пасивні, а в футурумі – медіальні, або пасивні, або і медіальні і пасивні. Вони викликають найбільші труднощі під час читання автентичного тексту через полісемантичність форм, тому потребують постійної герменевтизації.

В українській мові пасивний стан утворюють тільки ті дієслова, які можуть керувати знахідним відмінком, у давньогрецькій мові є ряд дієслів, які керують генетивом та дативом і при цьому можуть утворювати пасивний стан: *πιστεύω τινί довіряю комусь, πιστεύομαι мені довіряють*. Таке явище також потребує постійної герменевтизації.

Отже, у функціонально-семантичному полі модальності герменевтизації потребує сфера ірреального і потенційного, основними референтами якої є способові форми дієслова, із референтів категорії необхідності герменевтизації вимагають граматичні конструкції та форми, які не мають еквівалентів в українській мові або характеризуються полісемантичністю, віддієслівні прикметники, які закінчуються на *-τέος*, форми кон'юнктива та опатива, а також сема наявності/відсутності негативного ставлення, яке передається дієсловами; герменевтизації повинні підлягати полісемантичні заперечні частки, а також копулятивні та пномастичні заперечення; референти високої, середньої, низької та іронічної ймовірності, а також проблематичної достовірності; форми граматичної категорії стану, яким властива міжмовна та внутрішньомовна станова асиметрія.

Статья посвящена методической интерпретации грамматических средств выражения функционально-семантического поля модальности, средств выражения категории наклонения и залога в древнегреческом языке: сфера ирреального и потенциального; референты высокой, средней, низкой и ироничной вероятности, проблематичной достоверности; формы грамматической категории состояния, которым свойственная межъязыковая и внутриязыковая асимметрия грамматической категории залога.

Ключевые слова: *методическая интерпретация, категория модальности, категория способа, категория залога.*

The article is devoted to methodical interpretation of grammatical facilities of expression of the functionally-semantic field of modality, facilities of expression of category of mood and voice in the ancient Greek language: sphere of unreal and potential; referents of high, middle, low and ironical probability, forms of grammatical category of the state which are characterized by interlingual asymmetry of grammatical category of voice.

Keywords: *methodical interpretation, category of modality, category of voice.*

Література:

1. Бондаренко В.А. Отрицание как логико-грамматическая категория. – М.: Наука, 1983. – 212 с.
2. Звонська Л.Л. Давньогрецька мова: Підручник /Леся Леонідівна Звонська – 2 вид., перероб. і допов. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2007. – 711 с.
3. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: Термінологічна енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава: Довкілля-К., 2006. – 716 с.
4. Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность / А.В. Бондарко и др. – СПб.: Наука, 1990. – 262 с.